

Kosztá László

A ZOBORI BENCÉS APÁTSÁG KEZDETEI: MORVA KONTINUITÁS VAGY PASSAUI TÉRÍTÉS

A magyar krisztianizáció bemutatásánál megkerülhetetlen, hogy áttekintsük a honfoglalás előtt Kárpát-medence keresztény kapcsolatait, ezek X–XI. századi továbbélésének lehetőségeit és a XI. század elején kiépülő magyar egyházszervezetre gyakorolt hatásait. Ebből a szempontból elsősorban a Szerémség, Zalavár vidéke és Nyitra érdemel figyelmet, mint olyan területek, ahol a IX. században jelen volt a kereszténység, sőt bizonyos mértékig a kontinuitás is feltételezhető. Az elmúlt időszakban a három szóba jöhető terület közül a folyamatos régészeti ásatásoknak köszönhetően a magyar szakirodalomban Zalavár korai története került inkább előtérbe.¹ Az utóbbi másfél évtizedben a magyar középkorkutatásban viszont nem kapott hangsúlyos szerepet a IX. századi Moravia, vele összefüggésben Nyitra korai története és hatása a magyar krisztianizációra. A szlovák középkorkutatásban ezzel szemben erőteljesen jelen van ez a kutatási terület. A szlovák szakirodalom a korábbiakhoz hasonlóan hangoztatja a népesség és ezzel együtt a kereszténység kontinuitását a mai Szlovákia nyugati és középső vidékein. Sőt néhányan a morva fennhatóság IX. századi területét és ezzel a morva kereszténység hatását egészen a Felvidék keleti részéig kiterjesztik. Ezzel munkáikban szinte kirajzolódnak a IX. század második felében a XX. században megszűlő Szlovákia politikai határai. Kimondatlanul is a IX. századi Moraviához tartozó hajdani Nyitra és környéke a mai Szlovákia történeti előképeként jelenik meg, a modern államhatárok pedig történelmi dimenziókat, helyenként igazolást nyernek.

Ebben a megközelítésben komoly szerepet kap Nyitra kora Árpád-kori története, a XI. században említett templomok, azok védőszentjei, a Nyitrával szomszédos zobori apátság, és a XII. század elejétől igazolható nyitrai püspökség históriája. A morva hagyományok, a honfoglalás előtt kereszténység hatásának felmérését is szolgálja a terület kora Árpád-kori, XI. századi egyházszervezetének

¹ Elsősorban Zalavár környéki ásatásokkal kapcsolatban pl. Szőke, B. M. 1998, A korai középkor hagyatéka a Dunántúlon. *Ars Hungarica* № 2, 257–319; Uő 1999, A Dunántúl lakossága és a honfoglaló magyarok. In: Horváth, I. (szerk.), *Magyarok térben és időben*. Tata, 73–103; Uő 2005, Templom, egyén és közösség a Karoling birodalom keleti peremterületén. In: Ritoók, Á. – Simonyi, E. (szerk.), „a halál árnyékának völgyében járok”: *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 19–30. (= Opuscula Hungarica 6.)

vizsgálata. Kézenfekvő a feltevés, hogy ahol nagyszámú népesség élt már a XI. század elején, sőt ez a lakosság keresztény hagyományokkal rendelkezett, ott jelentős egyházi intézményeknek kellett volna létre jönniük, és már korán jól strukturált egyházszervezetnek kellene kiépülnie. Több bencés monostornak és püspökségnek kellene így az ilyen területen működni. A Felvidéken, tehát a mai Szlovákia területén a XI. században azonban egyetlen egy püspöki székhely sem jött létre és nagyon kevés korai bencés monostorról van tudomásunk.² Ezek egyike, sőt a legkorábbi felvidéki bencés monostor a Nyitra közvetlen közelében létrejött, már a XI. század elején bizonyosan létező zobori apátság. A monostor kialakulásának körülményei adalékul szolgálnak a Felvidék nyugati részén az egyházszervezet kialakításához és morva kereszténység feltételezett, esetleges továbbélésének kérdésköréhez.

A XIX–XX. század fordulóján, sőt még a XX. század elején is a magyar szakirodalom a zobori bencés monostor korai történetének kezdeteit a morva időkben, tehát a IX. században kereste, vagy helyesebben mondva, inkább sejtette. Mások viszont konkrétan nem foglalta állást az apátság alapítását illetően, a Szent Istvánt megelőző időszakra tették létrejöttét. Pauler Gy. szerint a Zoborhegyen már jóval a magyar honfoglalás előtt remeték éltek. Megemlíti, hogy a későbbi hagyomány szerint Szvatopluk támogatását is élvezték, sőt élete végén a morva fejedelem is belépett a monostorba.³ Dedek Crescens L. hasonlóan vélekedett, amikor azt írja, hogy Szent István Nyitrán, illetve a mellett álló Zoborhegyen bencéseket talált, akiknek egy közeli barlang lehetett a lakóhelyük.⁴ Karácsonyi J. nem foglalt állást a zobori alapítás idejét illetően, de hangsúlyozta, utalva a nagyobb *Gellért-legenda* híradására, hogy az innen kikerülő, például Csanádra áttelepült szerzetesek mindegyike tudott magyarul. Zobor jelentőségének tudja be, hogy Lengyelországból is érkeztek ide remeték, Zoerard-András és Benedek. A monostort hallgatólagosan Szent István alapításának tartotta, de a zobori Szent Ipoly (Hippolitus) patrocíniumot és vele együtt a nyitrai Szent Emmerám templomtitulust a frank Wiching IX. századi püspöki tevékenységéhez kötötte. A nyitrai és a zobori egyházakat, véleménye szerint, Géza fejedelem idején újjátették meg a régi védőszentek tiszteletére.⁵ A magyar bencés történetírás is a kontinuitás mellett foglalt állást. Sörös P. a megszűnt bencés monostorokat számba vevő munkájában Zobor gyökereit a IX. században kereste és szerinte a monostor Szvatopluk idején keletkezett, majd Szent Istvántól jelentős adományokat kapott, mely-

² Kristó, Gy. 2004, Tatárjárás előtti bencés monostorainkról. *Századok* 138, 404–408.

³ Pauler, Gy. 1984, *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I.* Budapest: MTA, 47. (reprint)

⁴ Dedek Crescens, L. 1898, Történet. In: Sziklay, J. – Borovszky, S. (szerk.), *Nyitra vármegye: Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest: Apollo Irodalmi Társaság, 534.

⁵ Karácsonyi, J. 1904, *Szent István élete*. Budapest: Szent István Társulat, 36–39.

nek köszönhetően „új virágzásra” jutott.⁶ A Pannonhalmi Rendtörténet nyomán a bencés rendtörténetírás kitartott Zobor eredeténél a kontinuitás mellett. Mihályi E. 1938-ban a Szent István-émlékkönyvben,⁷ majd Csóka J. L. összefoglaló munkáiban is ezt hangoztatta.⁸ Csóka szerint Wiching, miután átvette 880-ban a nyitrai püspökséget, a St. Pölten melletti St. Hyppolitus apátságából bencéseket telepített a Zoborhegyre és számukra monostort alapított. A bencés szerző Münchenben németül megjelent munkájában is ezt a nézetet képviselte,⁹ így Zobor kontinuitása utat talált a nemzetközi bencés rendtörténetírásba. Zobor morva gyökereit legutóbb a bencés kutatók közül Sólumos Sz. képviselte és szerinte egy IX. század végén létrejött remeteközösséget szerveztek Szent István idejében szabályos bencés apátsággá, de a monostorban, mint ahogy Zoerard-András és Benedek élete mutatja, fennmaradt a remete életforma hagyománya.¹⁰

Hóman B. Szent Istvánról készült monográfiájában és a *Magyar Történet* c. összefoglaló munka általa írt részében a korai bencés monastorokat bemutatva nem említi Zobornál a morva előzményeket, és azokat kizárólag magyar alapításúnak tartja.¹¹ Hóman Szent István könyvével egyszerre jelent meg Váczy P. nagy összefoglaló tanulmánya a honfoglalás előtti Kárpát-medence kereszténységéről, amelyben elfogadta Zobor IX. századi alapítását. Szerinte 874 és 892 között, talán éppen a nyitrai püspökséggel összefüggésben, 880-ban alapították a zobori bencés monostort. Tagjai St. Pölten szerzetesei közül kerültek ki.¹² Az 1950-es években az egyháztörténeti témák háttérbe szorulása következtében részletesen már nem foglalkoztak a bencés monastorok létrejöttével. Bónis Gy. rövid Szent István-életrajzában is csak néhány szóban említi a bencés apátságokat és

⁶ Sörös, P. 1912, *Az elenyészett bencés apátságok: A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XII/B.* Budapest: Szent István Társulat, 401–409.

⁷ Mihályi, E. 1938, Szent István monastorai. In: Serédi, J. (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–III.* Budapest: Szent István Társulat, I, 382–383 (a továbbiakban Serédi 1938).

⁸ Csóka, J. L. 1970, *Szent Benedek fiainak világtörténete I–II.* Budapest, I, 269.

⁹ Csóka, J. L. 1980, *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn.* München: EOS Verlag Erzabtei St. Ottilien, 22.

¹⁰ Sólumos, Sz. 1990, *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek élete és kultusza Magyarországon.* Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, 9–15.

¹¹ Hóman, B. – Szekfű, Gy. 1941⁷, *Magyar történet I.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 197–198; Hóman, B. 1938, *Szent István király.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 169.

¹² Váczy, P. 1938, Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In: Serédi 1938, 247–248.

véleménye szerint „a zoborhegyi monostor a nyitrai fejedelemség hagyományait folytatta”.¹³

Az elmúlt évtizedekben Györffy Gy. több munkájában érintette Zobor és általában Nyitra környékének államalapítás kori szerepét, illetve Árpád-kori történetét. Az 1950-es évek végén Györffy még elfogadja a monostor morva kezdetét.¹⁴ Az 1977-ben azonban a monostort Szent István alapításának tartotta és Gizella szerepét emelte ki azzal, hogy az Ipoly patrocínium a királyné közvetítésével került Zoborra. Györffy ekkor sem zárta ki, hogy Zobornak lehettek morva előzményei.¹⁵ A későbbi munkáiban viszont már nem utalt Györffy a monostor morva gyökereire. 1983-ban az ún. tízkötetes *Magyarország története* I. kötetében az alapításnál csak Gizella szerepét emelte ki.¹⁶ Györffy a Nyitra megyét bemutató történeti földrajzi kötetben ugyan utalást tesz a Prágai Kozma történetíró által feljegyzett hagyományra, de kizárja, hogy morva előzményei lennének a bencés apátságának.¹⁷

A magyar középkorkutatás az 1970-es évektől nem tekinti morva indítatásúnak a zobori monostort, jóllehet éppen hogy csak említést tesznek Zoborról. Az összefoglaló munkák általában kiemelik, hogy alapításának körülményei bizonytalanok, és a patrocínium alapján az esetleges német hatásra (St. Pölten, Passau, Regensburg) utalnak.¹⁸ Hervay L. bencés adattárában pedig azt feltételezi, hogy Zobort talán a környéken élő remetek alapították Szent István segítségével.¹⁹

A szlovák kutatásban – ha nem is kivétel nélkül – a kontinuitást hangsúlyozzák Zobor történetében, és a 880-ban létrejött nyitrai püspökséggel hozzák kapcsolatba. Sőt megfogalmazódott az is a kontinuitás mértékét illetően, hogy a zo-

¹³ Bónis, Gy. 1956, *István király*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 130.

¹⁴ Györffy, Gy. 1959, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 100.

¹⁵ Györffy, Gy. 1977, *István király és műve*. Budapest: Gondolat, 115.

¹⁶ Székely, Gy. (szerk.) 1983, *Magyarország története tíz kötetben I.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 776. (A vonatkozó rész Györffy György munkája.)

¹⁷ Györffy, Gy. 1998, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 491; Györffy, Gy. 1997, Zobor. In: Kiss, G. – Zaicz, G. (szerk.), *Szavak–nevek–szótárak: Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 113–117.

¹⁸ Mezey, L. 1979, *Deákság és Európa: Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 97, 99; Török, J. 2002, *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest: Mikes Kiadó, 25, 92; Engel, P. 2001, *Szent István birodalma*. Budapest: História–MTA Történettudományi Intézete, 41; Kristó, Gy. 2001, *Szent István király*. Budapest: Neumann Kht., 95.

¹⁹ Hervay, F. L. 2001, A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: Takács, I. (szerk.), *Paradisum plantavit*. Pannonhalma: Pannonhalmi Bencés Főapátság, 526.

bori monostor 1111-ben és 1113-ban említett birtokainak egy része a magyar honfoglalás előtti időre megy vissza, így az apátság birtokainak folytonosságát is feltételezik.²⁰ J. Lukačka szerint is Nyitrán a Szent Emmerám és a Szent Ipoly patrociniumok a morva időkből származhatnak. A zobori monostor alapítója Szvatopluk lehetett. A kegyurai pedig az Árpád-korban nem a királyok voltak, hanem a Hontpázmány-nemzetség tagjai.²¹ R. Marsina úgy gondolja, hogy a monostor alapítása legkésőbb a X. század harmadik harmadáig megtörtént, azon a helyen, ahol a IX. században remetéek éltek és ahová Szvatopluk templomot épített.²² A bizantinológus A. Avenarius viszont kétségesnek tartja Zobor morva eredeztetését. Kozma krónikájának közlését nem tekinti hitelesnek a IX. századra nézve, mivel szerinte a monostor létrejöttéről szóló leírás inkább a XI–XII. századra illik.²³ A morva hatás helyett inkább a palesztin szerzetesség tradíciójának hatásával számol. Zoerard-András remete böjtölési szokásait Zozimas VI. századi palesztin szerzetes böjti gyakorlatával rokonítja, és a palesztin szerzetesek szigorú askéziséhez igazodott Zoerard élete.²⁴

A zobori monostor Szent István kori alapításának hozzávetőleges idejéről sincs általánosan elfogadott álláspont. A régebbi szakirodalom (Pauler, Karácsonyi, Sörös) – részben a kontinuitásra tekintettel is – a monostor korai alapítását/újraszervezését hangoztatta és Szent István egyik első bencés monostorának tekintette a zoborit, sőt néhányan Géza fejedelemsége idejére, 997 elé helyezték kezdetét. Karácsonyi J. szerint Zobor volt az első magyar bencés monostor.²⁵ A korai-ság mellett foglalt állást Hóman B. is, aki a X. század végére tette alapítását.²⁶ Györffy Gy. véleménye is hasonló, Pannonhalma után Pécsváraddal együtt a legkorábbi bencés monostornak tartotta Zobort. Létrejöttét a X. század végére, még

²⁰ Osalinský, F. 1997, O pisomnych pramenech na Slovensku v sredoveku. *Historicky časopis* 45, 400.

²¹ Lukačka, J. 1997, Nitra und Nitraer Fürstentum im 10. Jahrhundert. In: Čaplovič, D. (szerk.), *Mitteleuropa im 8–10. Jahrhundert*. Bratislava: Slovenská akadémia ved, 210.

²² Marsina, R. 2000, A nyitrai hercegség és Magyarország. In: Wiczorek, A. – Hinz, H.-M. (szerk.), *Európa 1000 körül*. Stuttgart: Theiss Verlag, 362.

²³ Avenarius, A. 2000, *Die byzantinische Kultur und die Slawen*. Wien: R. Oldenbourg, 126. Nem tartja továbbá vitán felülinek, hogy a Zobor név az ószláv *sobor* 'kolostor' szóból származna. Véleménye szerint a Zobor elnevezést a szláv *zubr* 'vadállat' szóból is le lehet vezetni.

²⁴ Avenarius 2000: 130–131. A szent 1070 táján készült legendája utal Zozimas apát böjti gyakorlatára; Szentpétery, E. (szerk.) 1938, *Scriptores rerum Hungaricarum I–II*. Budapest, I, 358 (a továbbiakban: SRH).

²⁵ Karácsonyi 1904: 36.

²⁶ Pannonhalma és Pécsvárad után a harmadik monostornak tartja Zobort, amely 1019 előtt, a zalavári alapítása előtt jött létre (Hóman 1938: 169).

Géza fejedelem uralkodására, István általa feltételezett nyitrai hercegségéhez kötötte.²⁷ Török J. Györffyhez hasonló véleményen van, és a X. század végére helyezi az alapítást.²⁸ Bónis Gy.,²⁹ Mezey L.³⁰ és Engel P. viszont Zobort az utolsó Szent István-i bencés apátságnak tartotta,³¹ Kristó Gy. pedig nem foglalt állást az alapítás még hozzávetőleges idejével kapcsolatban sem.³²

Az utóbbi években megkezdődött a zoborhegyi monostor régészeti feltárása, de egyelőre csak a bencés apátság megszűnése után létrejött kamalduli kolostor egy cellájának maradványait találták meg. A feltárást nehezíti, hogy a középkori monostor helyén ma egy tudósanatórium van. A bencés monostorból eddig csupán egy másodlagos beépítésből előkerült román kori, esetleg XI. századi oszlopfőtöredék került elő.³³ A régészeti feltárás jelen állás szerint nem tud támpontot adni a zabori monostor kezdeteiről és esetleges előzményeiről.³⁴

Zobor IX. századi létéről nincsen korabeli írott forrásunk. Moravia egyháztörténetébe nehéz beilleszteni egy bencés monostort. Nem tudunk a bencések szerepvállalásáról a morva, illetve a pannóniai misszióban sem.³⁵ A frank birodalmi egyház részéről a terület krisztianizációjában a salzburgi érsekség valamint a passauai püspökség játszott szerepet. A morva fejedelmek, Raszisztzláv, majd Szvatoptluk, végül II. Mojmir is politikai szempontból, a morva területek önállóságának biztosítása érdekében az episzkopális egyházszervezet kialakítására, illetve reorganizálására törekedett. Ennek megfelelően II. Adorján pápa előbb létrehozta

²⁷ Györffy 1998: IV, 491.

²⁸ Török 2002: 25.

²⁹ Nem ad időpontot, de a monostorok valószínűleg időrendi felsorolásában ötödik helyen említi (Bónis 1956: 130).

³⁰ A negyediként létrejött bencés monostornak tartja Pannonhalma, Pécsvárad és Zalavár után (Mezey 1979: 97).

³¹ Engel 2001: 41.

³² Kristó 2001: 95.

³³ Nevizsánszky Gábor régész szóbeli közlése 2008. júniusában.

³⁴ A. Avenarius (2000: 126) szerint is a zabori monostor helyén nem került elő a probléma megoldásában hasznosítható régészeti lelet. G. Fusek és P. Bednár is azt írja, hogy a kisebb leletmentő ásatásokból csupán néhány kerámiatöredék került elő a hajdani monostor környezetében, bár ebből azt a következtetést vonták le: ezek a fontos terület nagymorva kori benépesülésére utalnak, l. Fusek, G. – Bednár, P. 2008, *Die (vermutete) Kirche am Burgberg von Nitra (Slowakei)*. In: Pippal, M. – Daim, F. (szerk.), *Die frühmittelalterliche Wandmalereien Mährens und der Slowakei: Archäologischer Kontext und herstellungstechnische Analyse*. Innsbruck: Wagner, 37.

³⁵ M. Eggers is azon a véleményen van, hogy Metód érseki működésének területén sem az írásos források, sem a régészeti leletek nem utalnak monostor létezésére. A később felbukkanó kolostorok visszavetítése a IX. századra tisztán spekuláció, l. Eggers, M. 1996, *Das Erzbistum des Method: Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission*. München: Otto Sagner, 81. (= Slavistische Beiträge 339.)

a pannóniai érsekséget, amelyet VIII. János pápa morva érsekséggé alakított át, majd 880-ban Szvatopluk kérésére Nyitrán suffraganeus püspökséget alapított.³⁶ II. Mojmir, amennyiben hitelesnek tekintjük Theotmár érsek levelét, 899–900 táján kezdeményezte a morva érseki tartomány reorganizációját, az érsekség újjászervezését, sőt a kánoni előírásoknak megfelelően már három suffraganeus püspökség létrehozását tervezték.³⁷ Az egyházszervezeti törekvések kivétel nélkül tehát az érsekség és a püspökségek életre hívását ösztönözték. Egyetlen egy esetben sem hallunk monostor alapításáról, vagy annak tervbe vételéről. A krisztianizációnak Cirill és Metód Morvaországba érkezése adott lendületet. Mindketten szerzetesek voltak, jóllehet nem bencések, hanem bizánci rítusúak voltak, de missziójuk idején nincs információnk arról, hogy monasztikus közösség kialakítását kezdeményezték volna. Nem törekedtek arra Moraviában sem a fejedelmek, sem a térítést végzők, hogy monasztikus egyházszervezetet is kiépítsenek.

Néhányan azonban az Uhersko Hradiště mellett fekvő Sady nevű IX. században létező morva településen monasztikus közösség létezését feltételezik. Sady régészeti leletek tanúsága szerint fokozatosan épült ki egy egyházi centrum, amely temploma mellett egy jelentős méretű, nagy teremből álló faépület volt. A templom másik oldalán kis épületek (cellák?) maradványait figyelték meg. Úgy gondolják, hogy nem egy hagyományos templomi közösség emlékei rajzolódnak itt ki. Van olyan nézet, amely bizáncias jellegű kolostorépület-együttesnek tartja a feltárt maradványokat. Mikulčice volt Moravia világi központja, az egyházi centruma pedig Sady. L. Galuška szerint esetleg Metód érseki székhelye lehetett a sadyi egyházi központ.³⁸ P. Sommer, a korai cseh szakrális emlékekkel foglalkozó régész viszont azt hangoztatja, hogy nem lehet egyértelműen szerzetesi közösséghez kapcsolni az említett épületegyüttest.³⁹ A bizonytalanul értelmezhető régészeti leletek és a monasztikus közösségre utaló írásos források teljes hiánya, véleményem szerint is, inkább azt az álláspontot erősítik, hogy Moravia köz-

³⁶ Grivec, F. 1960, *Konstantin und Method: Lehrer der Slaven*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 87–109; H. Tóth, I. 2003, *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. Szeged: Bába Kiadó, 131–150.

³⁷ A levél legújabb kiadása és eredeti voltának problematikájáról I. Lošek, F. 1997, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Hannover, 55–87, 138–157. (= Monumenta Germaniae Historica: Studien und Texte 15.)

³⁸ Galuška, L. 2001, Staroměstsko-uherskohradišťká aglomerace – vývoj osídlení a přírodní podmínky v 6–10. století. In: Galuška, L. (szerk.), *Velká Morava mezi Východem a Západem*. Brno, 135 (a továbbiakban Galuška 2001).

³⁹ Sommer, P. 2005, Sázava und böhmische Klöster des 11. Jahrhunderts. In: Sommer, P. (szerk.), *Der heilige Prokop, Böhmen und Mitteleuropa*. Praha, 157–159. (= Colloquia mediaevalia Pragensia IV.)

ponti területén nem jött létre a IX. század folyamán szabályszerűen intézményesült monostor.

Hasonló figyelhető meg a frank birodalmi egyház missziója alá tartozó Pannóniában, Pribina, majd Kocel vezette területen. Ott is csak a világi egyház-szervezet kialakítására irányuló törekvés figyelhető meg.⁴⁰ A források, a terület missziójának jellege és az egyházszerkezet kiépítésének módja azt bizonyítja, hogy Moraviában nem jött létre bencés monostor, de még törekvés sem mutatható ki szerzetesi közösség alapítására. Mindez azt jelenti, hogy a zabori bencés monostor gyökereit nem lehet a morva krisztianizációból levezetni, sőt annak jellege éppen cáfolja Nyitra melletti korai, IX. századi bencés vagy remete közösség feltételezését.

Zobor első említése a XI. század második feléből származik. A Nyitra közelében a XI. század elején élt két, valószínűleg lengyel származású remete, Zoerard-András és tanítványa, Benedek életét bemutató legenda említi első alkalommal a zabori monostort, annak védőszentjét és ezzel együtt a nyitrai Szent Emmerám-egyházat.⁴¹ A Mór pécsi püspök által – valószínűleg Géza herceg ösztönzésére – összeállított legenda 1064 után, valamikor 1070 táján készülhetett el. A szerzője, Mór püspök a saját maga írta legenda és a Szent Imre hercegről szóló legenda információi szerint Szent István kortársa volt, személyesen ismerte a két Nyitra vidéki remetét.⁴² A Zoerard-András és Benedek legenda így annak ellenére, hogy a XI. század második felében keletkezett, Szent István uralkodására is megbízható, szinte kortárs forrásnak tekinthető.

A legendából egyértelmű, hogy a XI. század elején működött már a zabori apátság és védőszentje Szent Ipoly (Hippolitus) volt. Korai, talán az első apátját, Fülöpöt is megemlíti a Mór püspök készítette életrajz. A monostorhoz, hasonlóan a bakonybéli bencés apátsághoz, remeteség is tartozott, tehát a monasztikus életforma kiegészült, mint oly sok más korabeli bencés konvent esetében, remeteséggel.⁴³

Mór püspök legendája természetesen a két szentéletű remete életét állította előtérbe, így nem szól a zabori monostor alapításáról. A legenda szerint a Lengyelországból érkező Zoerard belépett a zabori monostorba. Fülöp apát előtt

⁴⁰ Wolfram, H. 1987, *Die Geburt Mitteleuropas*. Wien: Kremayr und Scheriau, 291–301; Váczy P. (1938: 226) viszont Zobor mellett Pannóniában is feltételez egy bencés monostort. Szerinte a zalavári Szent Adorján egyházhhoz Pribina egy bencés kolostort (officium ecclesiasticum) is csatolt.

⁴¹ SRH: II, 357–361.

⁴² Koszta, L. 1994, Mór pécsi püspök. In: Kristó, Gy. (főszerk.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 466.

⁴³ Koszta, L. 2008, Remeték a 11. századi Magyarországon. *Aetas* 23, 50–51.

tett szerzetesi esküt és vette fel az András nevet.⁴⁴ A lengyel remete Magyarországra költözésének idejét pontosan nem lehet megállapítani, de a legenda belső kronológiája és Mór életéről fennmaradt információk alapján ezt a XI. század első két évtizedében kereshetjük.⁴⁵ Talán nem tévedünk, ha ezt inkább 1002/1003 és 1010 közé helyezzük. Zoerard, úgy tűnik, hogy egy már működő, szervezett monostorba lépett be, így Zobor alapítását a korábbi időre, Szent István uralkodásának első éveire tehetjük.

Zobor korai történetére fontos forrás az a két XII. század eleji oklevél, amely felsorolja a monostor birtokait.⁴⁶ Az 1111-es oklevelet Zobor létrejöttének időpontjával kapcsolatban is idézni szokták. 1111-ben a Szent István király által a monostornak adott bizonyos birtokok és jövedelmek ügyében vita keletkezett és a per lezárásaként oklevélben erősítették meg ezek felett Zobor birtokjogát. A Mór püspök készítette hagiografikus forrás mellett tehát oklevél is megerősíti Zobor XI. század eleji, Szent István kori létezését. Az 1111-es oklevélre azonban a kontinuitást hangoztatók is utalni szoktak. Az oklevél első része egyértelműen szól a Szent István által tett adományokról, de a királyt nem alapítóként említi, hanem csupán mint donátort.⁴⁷ Többek ebből azt a következtetést vonták le, hogy a XII. század elején még tudott dolog volt, hogy Zobort nem Szent István alapította, hanem csak adományokkal látta el, esetleg újjászervezte. A monostort szerintük így korábban alapították. Hangoztatják gyakran azt is, hogy Szent Istvántól, különösen három évtizeddel a szentté avatása után, kultuszának kialakítása idején bizonyosan nem vitattak el alapításokat, inkább mások által létrehozott egyházi intézményeket is a nevéhez kötöttek. Az utóbbit mutatja a (ó)budai társaskáptalan alapításának a magyar krónikairódalomban fennmaradt hagyománya.⁴⁸

Véleményem szerint az 1111-es oklevelet nem lehet úgy kezelni, mintha egyik perdöntő bizonyítéka lenne annak, hogy Zobort nem Szent István alapította, hanem az már jóval korábban is létezhetett volna. Fontos kiemelni, hogy az ok-

⁴⁴ SRH: II, 357–361.

⁴⁵ Zoerard-András Vág menti remetéskedésének időpontjához a Mór püspök által írt legendája, és a Mórt mint pannonthalmi szerzetest említő *Szent Imre-legenda* szolgáltat támpontot. Az *Imre-legenda* szerint a szent herceg pannonthalmi látogatásakor Mór még csupán szerzetes volt. Imre 1031-ben szenvedett végzetes vadászbalesetet, így a látogatás mindenképpen ezt megelőzően történt. Mór azt írta magáról, hogy Zoerard-András életéről iskolás gyermekként Zoerard halála után, annak tanítványától és az életformáját követő, gyakran Pannonthalmán is megforduló, Benedek remetétől hallott, l. SRH: II, 357–361, 452–453.

⁴⁶ Györffy, G. (szerk.) 1992, (1111) *Diplomata Hungariae antiquissima I.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 382–383, (1113) 392–396 (a továbbiakban: DHA).

⁴⁷ „...facta est discussio de donariis, quibus sacratissimus rex Stephanus dotaverat monasterium Sancti Ypoliti de monte Zobur” (DHA: I, 382).

⁴⁸ SRH: I, 316–318.

levél nem az alapítólevél kivonata, nem az alapítás tényét és módját kívánta bizonyítani, hanem csupán néhány korai birtok és jövedelem kétségbe vont tulajdonjogát akarta rendezni. Egy peres ügy lezárását jelenti, a jogvitát eldöntő tanúskodást kívánta írásban megörökíteni. Megfordítva, az alapítás tényét, annak módját és az alapító személyét azért sem kellett az oklevélbe belefoglalni, mert az még pontosan tudott volt a XII. század elején. Az 1111-es zabori oklevél utal az emlékezet korabeli határára. A XII. század elején ez valahol Szent István uralkodásának második feléig, végéig terjedhetett ki.⁴⁹ A Szent István-i alapítás nyomatékosságát az emlékezetben megerősítette Zoerard-András és Benedek 1083-as szentté avatása.

Az 1111-es oklevélen kívül kora Árpád-kori birtokösszeíró oklevelek között több is van, amely nem utal az alapítóra közvetlenül, hanem csak mint adományozót nevezi meg az adott monostor létrehozóját. Ilyen például a vitán felül Szent István alapította bakonybéli monostor 1086-os birtokösszeíró oklevele, amelyet a XII. század folyamán interpoláltak. Az oklevél hivatkozik István birtokadományára, de *expressis verbis* nem nevezi őt alapítónak.⁵⁰ Hasonlóan csak utalás van az 1090-es évek elején készült pannonthalmi összeírásban a Szent István által tett adományokra, de nem említik meg, hogy a monostort a szent király alapította.⁵¹ A királyi kegyuraság alatt álló bencés apátság két birtokösszeíró oklevele bizonyítja, hogy nem szabad a zabori monostor létrejöttét azért a XI. század elé helyezni, mert egy birtokvitát lezáró oklevél csupán az adott peres birtokok adományozójaként és nem mint alapítóként tesz említést Istvánról.

⁴⁹ „...insurrexere viri timorati et optimates XII Nitrienses, quorum memoria per temporum successiones a diebus sancti regis usque ad tempus discussionis supra memorate indubitanter vigeat contigua. Isti itaque testimonium perhibere veritati. Quorum primus, Una nomine, multis annis comes eiusdem extitit civitatis Nitrie; sed et alter, Bacha nomine, similiter multis comes eiusdem Nitrie annis fuit. Tercius vel quartus Deda et Cace, qui ambo filii Buquen, eiusdem civitatis Nitrie olim comitis fuerunt. Hi duo, Deda videlicet Cace, filii Buquen comitis, octoginta annis et eo amplius in civitate Nitrie vixerant iam, cum hec facta esset discussio” (DHA: I, 383). A történeti emlékezethatárt a korai magyar középkorban általában hetven év körülre teszik. Györffy, Gy. 1969, A magyar egyházszerkezet kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 18, 223–225.

⁵⁰ „Hac ordinatione rex Sacro Beatoque Mauricio ordinavit sanctus Staphanus rex, quam autem et renovavit rex piissimus Ladislauus” (DHA: I, 254).

⁵¹ „...beatissimus rex Stephanus suisque successores reges, duces, pontifices, comites, ceterisque religiosi homines, et ego rex Ladislauus monasterium Sancti Martini [...] prout regia vis concessit, multis condonavimus opibus” (Uo., I, 299).

Zobor összekapcsolása a morva krisztianizációval Prágai Kozma⁵² krónikájára megy vissza. Kozma mesészerű elbeszélése szerint 894-ben a bűnbánó Szvatopluk vétkeiért úgy próbált vezekelni, hogy a Zobor-hegyre ment, megölte lovát, kardját elásta, majd csatlakozott az ott élő három remetéhez és egy templomot építettek a helyen. Végül személyét csak közvetlenül a halála előtt felfedve a morva fejedelem Zoborban hunyt el.⁵³ Zobor kontinuitását vallók a XII. századi krónika tudósítását összekapcsolják azzal, hogy az 1111-es zobori oklevél Szent Istvánt nem alapítónak, hanem csak a bencés monostor donátorának említi, így két különböző forrástípusban is igazolva látják Zobor morva gyökereit.⁵⁴ A cseh krónika idézett helyének IX. századra vonatkozó forrásértéke azonban több mint kétséges. Az sem növeli a történet hitelét, hogy a cseh krónikás már maga is két változatban tárgyalja a morva fejedelem halálát. Kozma a XI. század második felében élt és a krónikáját a XII. század elején írta. Több mint kétszáz esztendővel Szvatopluk halála után hallunk tehát először Zobor állítólagos morva kapcsolatairól. Kortárs, IX. század végi forrás viszont nem támasztja alá Kozma tudósítását. A Zobor és a morva fejedelem állítólagos kapcsolatát említő későbbi középkori történeti munkák (*Annales Gradicenses*, *Dalimil*, *Pulkava Krónika*, *Aeneas Sylvius Piccolomini*) pedig Kozmától merítettek.⁵⁵ A Szvatopluk haláláról szóló tudósítás, úgy tűnik, több hagyományból állt össze, illetve több – XI. században élt – Szvatopluk nevű fejedelem sorsa tükröződik benne.⁵⁶ Bizonyosan hatott a

⁵² Grauss, F. 1986, Cosmas von Prag. In: *Lexikon des Mittelalters III*. München, 300–301.

⁵³ „Anno dominicae incarnationis 894 [...] Zuatopluch, rex Moraviae [...] penitentia ductus, mediae noctis per opacta, nemine senciente, ascendit equum, et transiens sua castra fugit ad locum in latere montis Zober situm, ubi tres heremitae inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam eius ope et auxilio aedificaverant ecclesiam. Quo ubi pervenit, ipsius silvae in abdito loco equum interficit, et gladium suum humi condidit, et ut lucescente die ad heremitas ascendit, quis sit illis ignorantibus, est tonsuratus et heremitico habitu indutus, et quamdiu vixit omnibus incognitus mansit, ubi cum iam se mori cognovisset, monachis semetipsum, quis sit, innotuit et statim obiit” (Pertz, G. H. (szerk.) 1851, *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores IX*. Hannover, 44 (I/14. cap.) (a továbbiakban: MGH SS)); Gombos, A. F. (szerk.) 1937, *Catalogus fontium historiae Hungaricae I*. Budapest: Szent István Akadémia, 801 (a továbbiakban: CFH).

⁵⁴ A Moraviát délre, a mai Szerbiába helyező Boba I. a Kozmánál szereplő Zober helynevet nem a Nyitra melletti Zobor-heggyel azonosítja, hanem egy Sirmiumtól délre, a Drina mentén létezett, ma már elpusztult Samobor települést, esetleg Zágráb melletti Samobor, illetve egy boszniai Sombor nevű települést lát benne, l. Boba, I. 1996, *Morávia története új megvilágításban: Kísérlet középkori források újraértelmezésére*. Budapest: METEM, 110, 119.

⁵⁵ Eggers, M. 1995, *Das „Grossmährische Reich” Realität oder Fiktion?* Stuttgart: Anton Hiesemann, 374 – 375.

⁵⁶ Uo., 375.

történetre a hatalomról lemondó, szerzetesnek, remetének álló és így vezeklő uralkodó koraközépkori fabulisztikus toposza.

Zobor környékén élő remetéről az első konkrét adatunk a XI. század elejéről maradt meg. A Mór pécsi püspök készítette legenda részletesen bemutatja a két Nyitra vidéki remete életét. Nem említi azonban azt, hogy ennek a területnek korábbi remete tradíciói lettek volna. Mór a XI. század elején élt, Pannonhalmán volt szerzetes, majd apát. A monostorával kapcsolatot tartott – a legenda szerint – Fülöp zobori apát, és maga Benedek remete is több alkalommal ellátogatott Pannonhalmára.⁵⁷ Amennyiben Zoborban és környékén a XI. század elején élt volna a hagyománya a korábbi időkre visszanyúló remeteségnek, akkor bizonyosan említést talált volna a két remete legendájában. Mór elbeszélése nyomán a vidéken a remeteség a Lengyelországból érkező Zoerard-Andrással kezdődött, és nem helyi hagyományhoz kapcsolódott. A morva krisztianizáció idején, a IX. században sehol sem említenek remeteséget. Ezzel szemben a XI. század elején a magyar egyházszervezés első évtizedeiben több kapcsolat is kimutatható a remeteséggel. Zobor mellett a bakonybéli bencés apátság közelében is működhetett egy remeteközösség, amelyet Szent Gellért itt-tartózkodása bizonyít. Pannonhalma kapcsolatot tartott a Zoborhoz tartozó remetékkel. Gellért még csanádi püspökként is időnként visszavonult a püspöki székvárosa közelében kialakított remeteségbe. A tihanyi bencés apátság közvetlen szomszédságában bazilita remeteközösség élt. A Dunakanyarban, Zebegényben is kimutatható egy bazilita remetetelep. A XI. század elején pedig Szent Romuald Pereumból térítő remetét küldött Magyarországra. A magyar krisztianizációt több irányból, a lotharingiai reform, az itáliai bencés reform és a bizánci kereszténység felől is érték remetehatások. A XI. század első felében bizonyosan jelen volt Magyarországon a remete életforma,⁵⁸ addig a IX. század végi Moraviáról ezt kortárs forrással nem tudjuk igazolni.

Zoerard-András és Benedek révén a Felvidék nyugati, északnyugati részén, Csehországgal határos területen tehát ismert volt ez az életforma. Sőt a két mártír remete XI. század második felétől kibontakozó kultusza, amelyet Géza és László hercegeként, majd mindketten uralkodóként is felkaroltak, ismertté is vált a szomszédos cseh és morva területeken,⁵⁹ különösen 1083 után, szentté avatásukat

⁵⁷ SRH: II, 357–358, 360–361.

⁵⁸ Koszta 2008: 42–55.

⁵⁹ Géza és László hercegek testvére, Eufémia Ottó olomouci morva herceg felesége lett. Ottó morva herceg pedig támogatta Gézát és Lászlót Salamon királlyal szemben. Így a két szomszédos hercegség közötti rokoni kapcsolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy a Géza herceg által 1064-től bizonyosan felkarolt, egykori szentéletű remeték híre korán, még a hivatalos kanonizációjuk előtt ismertté vált Csehországban is. A Géza herceg kezdeményezte szenttiszteltet i. Koszta, L. 2009, A nyitrai püspökség létrejötte: Nyitra egyháztörténete a 9–13. században. *Századok* 143.

követően. A két remete kultuszának központja a nyitrai várban álló Szent Emmerám-templom lett, amelynek kanonizációjuk után társpatrónusa lett a két szent.⁶⁰ Nyitra, a két remete tiszteletének központja, a Prága felé haladó útvonal fontos települése volt,⁶¹ ez is segítette kultuszuk csehországi megismerését.

A Zoborhoz tartozó két remete kialakuló tiszteletét ismertté tette továbbá Prágában, illetve cseh–morva területen az, hogy a XI. század második felében élénkek voltak a cseh–magyar egyházi kapcsolatok. Ezt mutatja, hogy az elűzött sázavai bencések néhány évig Magyarországon telepedtek le.⁶² Jaromir-Gebehard prágai püspök unokatestvére volt és jó viszonyt ápolt Szent László királlyal, sőt 1090-ben éppen a vele való tárgyalások után betegedett meg, majd hunyt el Esztergomban a cseh főpap.⁶³ Az első zágrábi püspök, Duh is Csehországból érkezett.⁶⁴ 1099 nyarán Esztergomban Szerafin érsek szentelte pappá a cseh herceg kérésére Hermann választott prágai püspököt.⁶⁵ Bizonyos, hogy pontos ismereteik voltak Prágában az 1083-as szentté avatásokról, így Zoerard-András és Benedek Zoborhoz kapcsolódó tiszteletéről. A Szvatopluk zobori elvonulását említő Kozma is tudott a remetéről. Vélhetőleg már Prágában is értesült róluk, de ha korábban nem, akkor 1099-ben biztosan, mert ebben az évben a cseh krónikást, prágai kanonokot Esztergomban szentelték pappá. Útban Prága és Esztergom között pedig Nyitrán kellett átutaznia. Kozma krónikájának írása közben a XII. század elején az egy évszázaddal korábban a XI. század elején Zobor mellett élő remeték történetét vetítette vissza a IX. század végére és kapcsolta össze Szvatopluk fe-

⁶⁰ 1111. „...in eadem civitate Nitrie in ecclesia Sanctorum Emerami, Andree et Benedicti”, I. DHA: I, 383.

⁶¹ Koszta 2009: 275–276.

⁶² H. Tóth, I. 1993, Sázava–Visegrád–Kijev. In: Fejér, Á. – H. Tóth, I. – Bogárnár, F. – Bibok, K. (szerk.), *Magyarok és szlávok*. Szeged: JATE, Szláv Filológiai Tan-szék, 6–16.

⁶³ Hilsch, P. 1991, Familiensinn und Politik bei den Přemysliden: Jaromir-Gebehard, Bischof von Prag und Kanzler des Königs. In: Mordek, H. (szerk.), *Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag*. Tübingen: M. Niemeyer, 215–231; Pražak, R. 2006, Szent István és az Árpád-házi királyok képe a régi cseh irodalomban. In: Bene, S. (szerk.), *„Hol vagy, István király?”* Budapest: Gondolat Kiadó, 292.

⁶⁴ Györffy, Gy. 1977, A „lovagszent uralkodása” (1077–1095). *Történelmi Szemle* 20, 549; Duhról, mint az első, cseh származású zágrábi püspökről az egyházmegye kezdeteit érintő 1134-es váradi zsinaton történt döntés tesz említést; Knauz, F. (szerk.) 1874, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii*, 58.

⁶⁵ MGH SS: IX, 105; CFH: I, 805; Gerics, J. – Ladányi, E. 2001, A honi néptudat Közép-Európában a 11. század történeti eseményeiben. *Századok* 135, 377; Koszta, L. 2003, Szerafin érsek. In: Beke, M. (szerk.), *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest: Szent István Társulat, 33.

jedelemmel. A történet igen meseszerű, középkori krónikás toposzok köszönnek vissza benne, a visszavonuló, remeteként élni, vezekelni kívánó és remetek templomába temetkező uralkodóról. Kozma híradása tehát nem hiteles bizonyíték Zobor IX. századi előzményeire.

Egy-egy egyház alapításának körülményeire, idejére, politikai és művelődéstörténeti összefüggéseire gyakran értékes adalékokkal szolgál templomának védőszentje. A zobori monostor létrejöttének vizsgálatánál is érdemes a Szent Hippolitus titulus eredetét áttekinteni. Zobor és vele együtt a nyitrai Szent Emmerám patrocíniumot gyakran a morva krisztianizációhoz kötik és XI. századi említésükben a IX. századi kereszténység kontinuitását látják. A két szent kultuszának Nyitra környéki jelenlétére azonban csak XI. századi adatok vannak. Mindkettőt első alkalommal Szent István korára utalva az 1070 táján keletkezett *Zoerard-András és Benedek-legenda* említi.⁶⁶ IX. és X. századi forrásunk nincs ezekről a templom-védőszentekről a Kárpát-medencében.⁶⁷

A morva kereszténységet természetesen érték bajor hatások, így elvileg nem zárható ki a bajor szentek bizonyos ismertsége a területen. Azonban még közvetett módon sem igazolható Hippolitus és Emmerám jelenléte ebben az időben Nyitrán, illetve környékén. A 827 táján Adalwin salzburgi érsek által felszentelt első nyitrai templom titulusát nem ismerjük. A salzburgi érsek szerepvállalásából pedig nem feltétlenül kell Szent Emmerámra gondolni, mivel a szent tiszteletének központja Regensburg volt. Az érsek nyitrai templomszentelése pedig a salzburgi egyház kísérlete volt arra, hogy befolyását a Dunától északra is kiterjessze. Ez pedig inkább cáfolja azt, hogy a régióban, cseh területen szintén pozíciókat építő Regensburg védőszentjét választotta volna az érsek Nyitrán a Salzburg törekvéseit megjelenítő templom számára.

A templomépítő Pribinának voltak bajor kapcsolatai, sőt felesége is egy olyan előkelő bajor családból származott, amelynek összeköttetései voltak az Emmerám-monostorral. Pribina bajor házassága azonban inkább a Nyitráról kiszorítása után történhetett. Fia, Kocel adománya a regensburgi Emmerám-egyház számára pedig bizonyosan a mosaburgi évekre helyezhető.⁶⁸

Egyesek a 880-ban felállított nyitrai püspökség védőszentjét keresik Emmerámban. A források azonban hallgatnak a IX. századi nyitrai egyházmegye patrónusáról. Nyitra első IX. századi főpapja, Wiching ugyan bajor származású volt, de a püspökség éppen a frank birodalmi egyháztól, így a bajor érseki tartománytól való függetlenedés érdekében létrejött morva érsekség alá tartozott. Nem

⁶⁶ SRH: II, 357 (Hippolitus), 358 (Emmeram).

⁶⁷ Eggers 1996: 42–43.

⁶⁸ Koszta 2009.

tűnik hihetőnek, hogy a bajor egyháztól való különállást hangoztató érsekség suffraganeus püspöksége regensburgi kötődésű titulust kap a pápától.⁶⁹

A zobori Hippolitus patrocíniumot – a nyitrai Emmerámhoz hasonlóan – Bajorországból eredezteti, mind a kontinuitást,⁷⁰ mind a XI. századi alapítást képviselő szakirodalom. Alsó-Ausztria egyik legrégebbi monostorának, a Hippolitus titulusú St. Pölten-i apátságnak szerepét látják a szent tiszteletének Zoborra kerülésében. Meg kell tehát nézni St. Pölten történetét, Hippolitus kultuszának alakulását ahhoz, hogy állást tudjunk foglalni a szent zobori megjelenésében és így a Nyitra melletti apátság létrejöttében.

Hippolitus római katonaként annak a börtönnek volt a parancsnoka, ahol Szent Lőrinc mártírt őrizték. Szent Lőrinc megtérítette és megkeresztelte Hippolitust családjával együtt. Végül Hippolitus temette el a mártírhalt szenvedett Szent Lőrincet. Miután kiderült, hogy Hippolitus keresztény lett, bíróság elé állították és őt is megölték.⁷¹ Hippolitus tisztelete Rómából indult ki és a VIII. században közepén került át Galliába. Fulrad St. Denis-i apát, mint Pippin király tanácsadója, rész vett 756-ban az itáliai hadjáratban és Rómában a pápától a szent ereklyéit kapta ajándékba. Fulrad az ereklyék számára Elzászban (St. Pilt) épített egy templomot, majd Jámor Lajos alatt a IX. század elején St. Denis-be kerültek a relikviák.⁷² A VIII. században kimutatható a kapcsolat St. Denis és Bajorország között. Fulrad neve szerepel például a salzburgi necrologiumban. Feltételezhető, hogy az apátnak voltak kapcsolatai a bajor nemességgel és ismerte Odegariust, Pippin követét, aki a tegernsee-i bencés monostor filiájaként megalapította a St. Pölten-i apátságot. Hippolitus ereklyéi Rómából St. Denis és esetleg Tegernsee közvetítésével kerültek St. Pöltenbe.⁷³ A XII. századi Passio Quirini viszont úgy tudja, hogy Odegarius közvetlenül Rómából hozta az ereklyéket.⁷⁴

⁶⁹ A két szent kultuszának Nyitra vidéki gyökereire l. Koszta 2009: 261–262, 277–278.

⁷⁰ Többek szerint Nyitra a IX. században hosszú ideig a passauai püspökség joghatósága alatt állt és ezzel van összefüggésben Hippolitus tiszteletének megjelenése. Össze gyűjti az erre vonatkozó irodalmat: Eggers 1996: 42.

⁷¹ Schlemmer, E. 1947, *Entstehung und Entwicklung Sankt-Pöltens bis 1338*. Wien, 42. (Kéziratok doktori disszertáció az Österreichische Nationalbibliothek-ben.)

⁷² Hippolitus kultusza még a XII. században is élénk volt az apátságban. A Suger apát által épített templomban is kápolnát szenteltek tiszteletére, l. Marosi, E. 1997, *A középkori építészet történetének olvasókönyve*. Budapest: Balassi Kiadó, 100.

⁷³ Löwe, H. 1937, *Die karolingische Reichsgründung und Südosten*. Stuttgart, 34–39. (= Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte 13); Wodka, J. 1939–1940, *Personalgeschichte Studien über das ehemalige Chorherrenstift St. Pölten*. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederdonau* 28 [1944], 164.

⁷⁴ Löwe 1937: 34.

A St. Pölten-i monostor alapításának körülményei és létrejöttének pontos ideje még nincs teljesen tisztázva. Több, gyakran egymásnak ellentmondó feltételezés is megfogalmazódott ezzel kapcsolatban. Nehezíti az események tisztázását, hogy csak a XI. századból származó tegernsee-i források utalnak a monostor korai történetére. Az Enns és a Bécsi-erdő közötti területen valószínűleg St. Pölten volt a legkorábbi bencés monostor, amelynek eredete talán egy Tegernsee-ből alapított cellára megy vissza. Létrejöttének idejét egyesek a frank hódítás előtt az Agilofinger időkben keresik. Valószínűbb azonban, hogy a Tegernsee környékéről származó Odegarius és testvére, Adalbert csak azután tudta megalapítani a monostort a keleti területen, hogy az avarok politikailag és katonailag feladták a vidéket. Vélhetőleg még a VIII. század vége előtt, tehát a korai karoling időkben jött létre St. Pölten.⁷⁵

A monostor IX. századi történetéről semmit sem tudunk, létezése is csak a X. század második felétől bizonyított. A forráshiányban tükröződhet az, hogy St. Pölten nem is lehetett jelentős apátság ebben az időben. Az is kérdéses, hogy mikor került St. Pölten Tegernsee-től a passauai püspökség joghatósága alá. Lehetőséges, hogy a frank hadjáratok megindulása után Passau szerzett már birtokokat a Traisen folyó vidékén.⁷⁶ St. Pölten környéki passauai birtokokról hiteles oklevél azonban nem maradt fenn a IX. századból.⁷⁷ A IX. század közepén Isker apát halála után Tegernsee Hartwig passauai püspök kormányzása alá került⁷⁸ és talán ekkor Passau a filiára, St. Pöltenre is kiterjeszthette befolyását. Tegernsee hanyat-

⁷⁵ St. Pölten alapítására l. Löwe 1937: 34; Wodka, J. 1959, *Das ehemalige Augustiner Chorherrenstift St. Pölten*. In: Gutkas, K. (szerk.), *Beiträge zur Stadtgeschichtsforschung*. St. Pölten, 156–159; Schlemmer 1947: 15–28; Lechner, K. (szerk.) 1970, *Handbuch der historischen Stätten Österreichs I*. Stuttgart, 519; Schragl, F. 1985, *Geschichte des Stiftes St. Pölten*. In: Fasching, H. (szerk.), *Dom und Stift St. Pölten und ihre Kunstschatze*. St. Pölten–Wien, 16–22; Wolfram, H. 1987, *Die Geburt Mitteleuropas: Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung (378–907)*. Wien: Kremayr & Scheriau, 163, 191, 254; Störmer, W. 1989, *Frage zum bayerisch-ostfränkischem Kirchenbesitz im karolinger- und ottonenzeitlichen Niederösterreich*. In: Feigl, H. (szerk.), *Die bayerischen Hochstifte und Klöster in der Geschichte Niederösterreichs*. Wien: Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde, 138–139; Röhrig, F. 1991, *Die kirchliche Entwicklung*. In: Drabek, A. (szerk.), *Österreich im Hochmittelalter (907 bis 1246)*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 343; Gutkas, K. 1995, *Sankt Pölten*. In: *Lexikon des Mittelalters VII*. München, 1194–1195.

⁷⁶ Wodka 1959: 157.

⁷⁷ Schlemmer 1947: 31–32.

⁷⁸ Boshof, E. 1992, *Die Regesten der Bischöfe von Passau*. München: Beck, 32 (125. reg.); Weißensteiner, J. 1989, *Die bayerischen Klöster und Hochstifte und ihre Pfarren*. In: Feigl, H. (szerk.), *Die bayerischen Hochstifte und Klöster in der Geschichte Niederösterreichs*. Wien: Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde, 180–181.

lása, illetve magyar betörések⁷⁹ következtében az anyamonostor már nem tudta érdekeit képviselni az Ennsen túli területen és így St. Pölten fokozatosan Passau joghatósága alá került.⁸⁰ Más vélemény szerint a X. század elején, az Arnulf-féle szekularizáció idején vesztítette el Tegernsee St. Pöltent, ahol ezután meg is szűnt a szerzetesi élet.⁸¹ Nem lehet azt sem kizárni, hogy Arnulf bajor herceg a magyarok okozta pusztítások, illetve az ellenük való harcban való részvételért kárpótlásként vagy a szekularizációs politika bizonyos ellentételezéseként adta Passaunak St. Pöltent.⁸² Összefoglalva, nagyon bizonytalan, hogy mikor került Passau tulajdonába a St. Pölten-i apátság.⁸³ Nem valószínű, hogy St. Pölten már a IX. században tartósan Passau alá tartozott volna. Tegernsee a IX. században nem kapcsolódott a morva misszióhoz, így innen és az alá tartozó, egyébként is jelentéktelennek tűnő St. Pöltenből nem kerülhetett Hippolitus-ereklye Nyitra vidékére a IX. században. Többen úgy vélik, hogy Passaunak voltak kapcsolatai a morva krisztianizációval, esetleg missziót is folytattak a morvák között,⁸⁴ de ha esetleg számolhatunk is ezzel, ez nem lehet kapcsolatban St. Pöltennel, ugyanis – mint előbb érintettem – a monostor valószínűleg ekkor még nem Passau alá tartozott. Nem tudunk arról sem, hogy ebben az időben a passai püspökség rendelkezett volna Hippolitus-ereklyével. A passai püspökségre vonatkozó források kiadásával és az egyházmegye történetével az utóbbi évtizedekben monografikus igény-nyel foglalkozó E. Boshof szerint nincs nyoma annak, hogy Passau a IX. században komoly térítést folytatott volna morva területeken. Véleménye szerint Reginhar passai püspök (814–838) 13. század elején említett *apostolus Maravorum* titulusa a passai legendaképzés késői gyümölcse.⁸⁵ Összegezve kizárható, hogy a

⁷⁹ Egy XVIII. századi évkönyv szerint St. Pöltent, St. Floriannal és Kremsmünsterrel együtt 909-ben fosztották ki a magyarok, l. Preuenhuber, V. 1740, *Annales Styrenses*. Nürnberg, 4.

⁸⁰ Schlemmer 1947, 33–37.

⁸¹ Löwe 1937: 35.

⁸² Boshof, E. 1994, Die Reorganisation des Bistums Passau nach Ungarnstürmen. In: Boshof, E. – Wolff, H. (szerk.), *Das Christentum im bairischen Raum: Von Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*. Köln: Böhlau, 464–465; Brandmüller, W. 1998, *Handbuch der Bayerischen Kirchengeschichte I*. St. Ottilien, 147–148 (a vonatkozó rész F.-R. Erkens munkája).

⁸³ Uo., 119–120.

⁸⁴ Pl. Vavřínek, V. 1963, Die Christianisierung und Kirchenorganisation Großmährens. *Historica* 7, 23–25.

⁸⁵ Passau elsősorban az Enns és a Bécsi-erdő közötti területen térített, de XIII. századi munkák Reginhar passai püspököt (817–838) „apostolus Maravorum”-ként említik, illetve 831-nél megjegyzik, hogy az összes morvát megtérítette. Boshof, E. 1997, Die Passauer Mission. In: Stirnemann, A. (szerk.), *1000 Jahre Ostarrichi – seine christliche*

XI. században Zoborban feltűnő Hippolitus patrocínium kezdeteit a IX. században keressük.

Elsőször 976-ban említik St. Pöltent, amely ekkor már a passauai püspökség magánmonostora volt Kremsmünsterrel és St. Floriannal együtt.⁸⁶ A monostor újjászervezésére csak a magyar támadások elmaradása, 955 után volt lehetőség, és ez valószínű, hogy Adalbert passauai püspökhöz (940–970) köthető. Így a X. század második felétől St. Pölten mint a passauai püspökség magánmonostora működött. St. Pölten a X. században fontos szerepet játszott Passau Duna menti keleti terjeszkedésében és az egyházmegye Ennsen túli területeinek reorganizációjában. A monostor Passau egyik legfontosabb bázisa lett az Ostmarkban.⁸⁷ A kolostorhoz tartozó Treisma is jelentős településsé vált, sőt fontos rév is működött közélében. Szoros kapcsolat alakult ki Passau és St. Pölten között. A monostor ügyeiben, mint területileg illetékes püspök, ordinárius, másrészt mint kegyúr is befolyással rendelkezett a passauai főpap. Piligrim püspök keleti politikájában is szerepet kaphatott a St. Pölten-i magánmonostor. Így lehet, hogy a 972–973 táján beindult Kárpát-medencei latin térítésben, amelybe bekapcsolódott Passau, St. Pölten is valamilyen szerepet kapott. Legalábbis úgy, mint Passau és az Árpádok hatalmi területét összekötő út egyik állomása, a passauai püspökség keleti bázisa. Bizonyosan tudhattak így a monostorban a magyar földi térítésről a X. század második felétől.

A IX. századdal ellentétben Hippolitus kultusza a X. század második felében felerősödött a német területeken. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy kultu-

Vorgeschichte. Innsbruck: Tyrolia Verlag, 140–148; Brandmüller 1998: 124–132 (a vonatkozó rész E. Boshof munkája); Eggers 1996: 35–37.

⁸⁶ „...cum pertinentibus monasteriis, id est cella Sancti Floriani martiris atque Traisma ad monasterium sancti Ypoliti necnon Crhemisa”, I. Lampel, J. (szerk.) 1891, *Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sanct Pölten I. (976–1367)*. Wien: Verein für Landeskunde von Niederösterreich. Erscheinungsort, 1–3; *Monumenta Germaniae Historica: Diplomatum regum et imperatorum Germaniae II*. Hannover, 1894, 151; Boshof 1992: 62 (232. reg.), a regeszta apparátusa rövid összefoglalását adja St. Pölten korai történetének és Passauval való kapcsolatának; Boshof 1994: 472–480; II. Henrik bajor herceg egy 985 után kelt oklevele újra megerősíti Passau birtokjogát St. Pölten fölött: „deinde Treisam civitatem monasterii sancti Ypoliti martiris”, Lampel 1891: 4; de az oklevélben szereplő birtokfelsorolás eredetisége kérdéses I. Boshof 1992: 72–73 (241. reg.); Erkens, F.-R. 1992, Piligrim, Bischof von Passau (971–991). *Ostbairische Grenzmarken* 34, 28; Giesler, J. 1997, *Der Ostalpenraum von 8 bis 11. Jahrhundert, Teil: II. Historische Interpretation*. Rahden: Verlag Marie Leidorf, 268–269.

⁸⁷ Wodka, J. 1964, Das Nekrologium des einstigen Chorherrenstiftes St. Pölten. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 36, 259; Winner, G. 1964, Passau, Lorch und das Erzbistum Wien. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 36, 386; Lechner, K. 1976, *Die Babenberger*. Wien: Böhlau, 100–101.

szá összekapcsolódott a lechfeldi csatában Nagy Ottó csapatait győzelemre segítő Szent Lőrinc tiszteletével. A császári propaganda a X. század második felében éppen a kalandozó magyarok felett aratott győzelem jelentőségének ébrentartása érdekében tudatosan felkarolta Lőrinc birodalmon belüli kultuszát. Ez pedig hozzájárult Hippolitus ismertebbé válásához. Ennek egyik jeleként Nagy Ottó 962-ben, a császárkoronázás évében Hippolitus-ereklyét küldött Rómából Quedlinburgba. Az ezredfordulón egy ereklyefelsorolás a salzburgi Szent Péter monostorban, a XI. század második felében pedig Benediktbeuernben említ Hippolitus-relikviákat.⁸⁸ A két szent tiszteletének összekapcsolódását bizonyítja, hogy 1012-ben a bambergi dóm felszentelésénél a nyugati kereszthajó déli részén lévő oltárt Lőrincnek és Hippolitusnak is egyaránt dedikálták, és egymás után szerepeltek.⁸⁹ A bambergi oltárszentelés azért is figyelemre méltó, mert az újonnan létrehozott püspökség II. Henriknek, Gizella királyné testvérének fontos alapítványa volt. Érzelmileg nagyon közel állt hozzá, személyesen felügyelte és alakította szervezését. Mindez mutatja, hogy II. Henrik családja számára fontos volt Hippolitus tisztelete és ez Szent István környezetében is utat találhatott.

A St. Pölten-i bencés apátság megerősödéséből és a keleti misszióban érdekelt Passau alá tartozásából, valamint Hippolitus kultuszának X. század második felében megfigyelhető előtérbe kerüléséből következik, hogy a szent zobori jelentkezésének idejét nem a IX. században, hanem sokkal inkább a X–XI. század fordulóján kell keresni. A Gizella Magyarországra költözésével jelentkező bajor hatásra vezethető így vissza Hippolitus kultuszának Zoborra kerülése. Gizella szerepét mutatja az is, hogy a középkorban Veszprémbe, a bajor hercegné közbenjárásával még a X. század legvégén létrejött püspökség székhelyén őrizték Szent Hippolitus fejereklyéjét.⁹⁰ Úgy tűnik, hogy Hippolitus-relikviák később nemigen kerültek az országba, mert a zobori apátságon kívül csupán egy templom, a Baranya megyében fekvő Gétmonostora viselte ezt a titulust.⁹¹ A szent elterjedt tiszte-

⁸⁸ Löwe 1937: 37–38.

⁸⁹ „Sinistrum altare occidentalis altaris consecravit Megigaudus Treverensis archiepiscopus in honorem sanctorum martirum Dionisii, Rustici et Eleutherii, Laurencii, Ypoliti et Viti. Reliquie vero in eodem posite sunt [...] Laurentcii [...] Ypoliti”, I. Pertz, G. H. (szerk.) 1861, *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores XVII*. Hannover, 635.

⁹⁰ Solymosi, L. 2000, Veszprém korai történetének néhány kérdése. In: Krecdics, L. (szerk.), *Válaszúton. Pogányság–kereszténység: Kelet–Nyugat*. Veszprém: MTA Veab, 134. Az ereklye idekerülésének ideje ismeretlen, de nem kizárt, hogy Gizella hozta azokat az alapítás érdekében Veszprémbe, úgy ahogy azt bátyja, II. Henrik később Bambergben tette.

⁹¹ Mező, A. 2003, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest: METEM, 124.

letének bizonyítéka azonban, hogy az Árpád-kori keresztény névadásban a Hippolitus gyakran előfordult keresztnévként.⁹²

A Hippolitus patrocíniumot a Zobor gyökereit a IX. századi morva kereszténységre visszavezető szlovák kutatók gyakran az általuk tényként kezelt kontinuitás bizonyítékaként említik. Szerintük ugyanis a patrocínium Nyitra vidékén kívül a Znojmo morva kori várában állt templom védőszentjeként is feltűnik. Úgy gondolják, hogy mivel Znojmban jelen van a IX. században a Hippolitus-kultusz, így a morva kereszténységre jellemző ennek a szentnek a tisztelete, illetve templomtitulusként való alkalmazása, tehát a zobori Hippolitus patrocínium is a morva időkből származik. Az indoklásnál azonban súlyos logikai problémával szembesülünk. A cseh és a morva kutatók ugyanis gyakran azért tartják IX. századnak Znojmon a Hippolitus titulust, mert a szlovák kollégák szerint Zoboron a IX. században jelen volt a szent tisztelete. Így a zobori patrocínium igazolja a znojmoi morva eredetét. Valójában sem Znojmo, sem Zobor esetében nem tesz említést morva időben keletkezett forrás erről, hanem a kutatók egymásra hivatkozva igazolják a Hippolitus-kultusz állítólagos IX. századi jelenlétét Moraviában.⁹³ Mindenképpen meg kell vizsgálni a znojmoi Hippolitus patrocínium és a titulushoz kapcsolt templom történetét, hogy ne essünk a két bizonytalannak tűnő állítás egymással való igazolásának logikai csapdájába.

Znojmo minden kétséget kizáróan a IX. században valamifajta központi jellegű település volt Moraviában, mivel a ma Hradiště, másnéven Pöltenberg nevű területen egy korabeli vár állt. A hajdani morva vár sajnos nehezen kutatható, mivel egy sziklás altalajú dombon állt. A kiemelkedésen csupán vékony talajréteg van és a különböző korszakok építkezéseinél eltüntették, elbontották az előző időszak hagyatékát. A hajdani várhegy az utóbbi évtizedekben beépült, de a lakóházak építésénél nem volt leletmentő ásatás. A IX. század második felében a morva várakban gyakran építettek templomot, így Znojmo esetében sem zárható ki egy templom hajdani létezése. B. Dostál 1949–1957 között végzett ásatásokat a terület egy részén, a ma álló prépostság kertjében. A kutatás lehetőségeit behatárolta, hogy a prépostság építése és átépítése kapcsán a XVII–XIX. század folyamán több alkalommal terepkiegyenlítést végeztek. A Dostál által feltárt sírok két csoportba sorolhatók. Az egyik réteg XI–XII. századi, a másik XVII–XVIII. századi. A temetkezések a XI. század közepén vagy valamivel korábban kezdődtek és a XII. század közepéig, esetleg második feléig tartottak. A középkori sírok feltárását nehezítette, hogy a későbbi temetkezések gyakran megbolygatták a ko-

⁹² Fehértói, K. 2004, *Árpád-kori személynévtár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 426–427.

⁹³ A Sankt Pölten-i helytörténetírásban is van példa arra, hogy a monostor fontosságát kiemelendő, morva területen folytatott állítólagos missziós tevékenységére hivatkozva IX. századnak tartják a znojmoi Hippolitus-patrocíniumot, l. Wodka 1959: 184–185, 9. jegyzet; Schragl 1985: 21–22.

rábbi sírokat. Néhány előkerült fülbevaló alapján Dostál nem zárta ki, hogy bizonyos sírok IX. századiak is lehetnek. Véleménye szerint a középkori sírokról nem bizonyítható, hogy templom körüli temetőhöz tartoztak volna. A legkorábbi templomhoz tartozó falmaradványok a XIII. század elejére datálhatók, amikor a prépostságot alapították.⁹⁴

Az egykori várban álló barokk Szent Hippolitus-templom szentélyében a korábbi gótikus épület alatt egy rotundát „tártak fel” 1988-ban, amelyet a morva időkre datálnak. Így a IX. századtól a mai napig folyamatosan templom állt volna a területen és néhányan úgy gondolják, hogy ez a korai körtemplom is már a Hippolitus titulust viselte volna. Az állítólagos rotunda léte azonban nagyon kérdéses. A mai barokk templom alapfalának alsó részén ténylegesen megfigyelhető egy körívesnek tűnő nagyon rövid falszakasz, amely nehezen datálható.⁹⁵ Nagyon problémás egy ilyen kisméretű kőtöredékből kirajzolni egy teljes rotundát. Az állítólagos rotunda igazolására a mai templom teljes szentélyrészében kellene régészeti feltárást végezni. A kis falszakasz körtemplom részeként való értelmezésénél felhozzák, hogy a közelben morva időkre datálható sírok vannak. A feltételezett rotundát így a sírok datálásához kapcsolják. A hajdani sírok, amelyeket Dostál bizonyos fenntartással helyezett a IX. századra, azonban nem közvetlenül a feltételezett körtemplom mellett kerültek elő, így azok templomhoz kapcsolása kétségesnek tűnik.

1996-tól ifjabb B. Klima végzett ásatásokat a morva vár területén és az újonnan feltárt falszakaszokból arra következtetett, hogy a várban állt egy egyhajós négyszögletes szentéllyel rendelkező templom is, amely a IX. század első felében épült a Passauból kiinduló térítéshez kapcsolódva. Véleménye szerint ez lehetett a Hippolitus-templom. A templomot a IX. század végé bővítették és egy nyugati előcsarnokot építettek hozzá. Klima úgy véli, hogy a passauai térítés eredményeként létrejött templom után Metód tevékenységéhez kapcsolódik a rotunda és így Znojmo két templommal jelentős központja volt Moraviának.⁹⁶

Klima ásatásainak eredményeit a korszakkal foglalkozó morva régészek és történészek egyaránt problémásnak tartják. Az ásatásokat egy helyi alapítvány finanszírozza, amely magánadományokból működik és a támogatások érdekében gyakran felnagyítják az előkerült leletek jelentőségét. Az újonnan feltárt és Pas-

⁹⁴ Dostál, B. 1968, Spätburgwallzeitliche und neuzeitliche Grabstätte in Znojmo-Hradiště. In: *Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University Ročník XVII*, Řada Archaologicko-Klasická (E), č. 13. Brno, 7–47, 64–65.

⁹⁵ Klima, B. 2001, Archeologický výzkum MU na velkomoravském výšinném hradišti sv. Hypolita ve Znojmě. In: Galuška 2001, 239. A feltételezett templom feltárá-
sának képei és alaprajzának rekonstrukciója: <<http://www.znojmo-hradiste-archeo.wz.cz/kostell.pdf>>.

⁹⁶ Uo., 239.

sauhoz kapcsolt templomot így többen egy gazdasági épület maradványainak tartják.⁹⁷ Minden kétséget kizáró régészeti bizonyíték tehát nincs arra, hogy IX. századi morva erődben akár csak egy templom is állt volna. Az ásatási eredmények alapján úgy tűnik, hogy a kalandozó magyarok kifosztották a znojmoi várat. Legalábbis az ott talált, hajdan a magyarok használta rombusz alakú nyílcsúcsok ezt sejtetik.⁹⁸ A morva erődhöz tartozó lakosság továbbélésének kérdése még nem kidolgozott, de valószínű, hogy a népesség más helyre költözött. Talán oda, ahol ma a XI. században épült Szent Katalin-körkáporna áll. A Přemyslek a XI. században már nem a hajdani morva erőd helyén alakították ki helyi központjukat, hanem a vele szemben fekvő magaslaton.⁹⁹ A znojmoi vár kontinuitása kizárható, így a benne feltételezett, de régészetileg nem bizonyított templom(ok) továbbélése se fogadható el.

Nézzük meg, hogy a bizonytalan templom(ok) védőszentjeként számba vehető egyáltalán a Hippolitus-titulus.¹⁰⁰ Mikortól adatolható valójában Znojmon ez a patrocínium? A XX. század elején a település történetével foglalkozó helytörténeti irodalom még nem említi, hogy itt a IX. században Hippolitus-templom állt volna.¹⁰¹ Az 1950-es évek közepén L. Havlik Znojmóról készített útikönyvében még csak feltételelesen valószínűsíti, hogy a morva időkben itt állt templom

⁹⁷ Poláček, L. 2004, 15.

⁹⁸ L. Havlik szerint 924-ben vagy 933-ban támadták meg a magyarok a települést és régészeti leletek igazolják ezt a támadást. Havlik, L. 1998, *Toto sole oriente: K identifikaci patrocínií zaniklých raněstředověkých kostelů*. *Slavia Antiqua* 39, 21 (másik kiadása In: *Moravský historický sborník: Ročenka Moravského národního kongresu 1996–1998*. Brno, 1998, 13). A magyar támadás régészeti leleteire lásd újabban: Kouřil, P. 2003, *Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie*. In: Třeštík, D. – Kláště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (szerk.), *Dějiny ve věku nejístot: Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*. Praha: Nakl. Lidové Noviny, 124–126.

⁹⁹ Novotný, B. 1979, *Feudale Lehen der märischen Přemysliden im 11. – 13. Jh. und der Machtzentren in Konfrontation der archäologischen und schriftlichen Quellen*. In: Choropovský, B. (szerk.), *Rapports du III. Congres International d'Archéologie Slave I*. Bratislava: Slovenská Akadémia vied, 577. A Znojmo-Hradiště régészeti kutatásában való eligazodásban nagy segítséget kaptam két brnói kollégától, J. Macháček régész és M. Wihoda történész professzoroktól. Támogatásokat ezúton is köszönöm.

¹⁰⁰ Magyarországhoz hasonlóan a középkori Cseh- és Morvaországban szintén nem volt népszerű templomtípus Hippolitus, mivel csupán kétszer fordul elő. Popp, E. 1972, *Die Patrozinien der böhmischen Länder in vorhussitischer Zeit: Ein Besandsaufnahme*. *Bohemia* 13, 127.

¹⁰¹ A Vrabka szerint Znojmo történetében nagyon jelentős volt I. Ottokár uralma, aki sokat tartózkodott a településen és ő alapította Pöltenbergben a Hippolitus-prépostságot a XIII. század elején. A szerző nem említette, hogy bármilyen IX. századi előzményre menne vissza a prépostság létrejötte, I. Vrabka, A. 1902, *Chronik der Stadt Znaim*. Znaim, 10–11, 22.

patrocíniuma Hippolitus lett volna.¹⁰² A neves történész későbbi munkáiban, például 1998-ban a morva templomok szentélytájolásáról írt tanulmányában már vitán felülinek tartja a Hippolitus templomtitulus IX. századi jelenlétét a znojmoi morva várban és a Klima által újonnan feltárt templom védőszentjének tartja. Úgy véli, hogy a morva idők után a világi igazgatás a Přemyslek alatt új központba került, mivel I. Břetisláv fejedelem új várat épített a XI. század közepén Znojmon, de az egyházi centrum a régi helyén maradt.¹⁰³ A kérdésben perdöntőnek tartom azt, hogy Znojmon először a XIII. század elején említik csak a Szent Hippolitus patrocíniumot.¹⁰⁴ Módszertani szempontból problémás egy 1220-as években először említett templomtitulust közel négy évszázaddal visszadatálni és meglétét tényként kezelni a IX. század első felében. Ezt a Hippolitus-kultusszal kapcsolatban hozható egyházi intézmények IX. századi története sem támogatja. A Sankt Pölten-i monostorról nem lehet bizonyítani, hogy a IX. században missziót folytatott volna Moraviában. A kultusz közvetítésében számba vehető passauai püspökség morva térítésben játszott szerepét – mint előbb érintettem – kétségbe vonja az újabb német szakirodalom. Sankt Pölten, úgy tűnik, hogy csak a X. század folyamán kerül a passauai püspökség tulajdonába. Így ha elfogadjuk azt, hogy Passau térített Moraviában, bár erre szintén csak XIII. század eleji forrás utal, akkor se kapcsolódhatott ebbe bele Sankt Pölten. Sankt Pölten és Moravia összeköttetéseire nincsen semmilyen adat a IX. századból. Ezzel szemben már a XI–XII.

¹⁰² Havlik, L. 1956, *Znojmo: Z minulosti města a jeho památek*. Brno: Krajské nakladatelství v Brně, 161.

¹⁰³ Havlik 1998: 21. L. Havlik módszerének problémáira lásd Dobrzycki, J. 2000, *Orientacje i partocinia kosciół w ujęciu Lubomíra E. Havlíka: Od wykopalisk z IX wieku po trzynastowieczne bazyliki*. *Slavia Antiqua* 41, 211–214. vitacikkét. A Hippolitus-patrocíniumot morva eredetűnek tartja L. Jan is, aki szerint később, a XI. században egy archipresbiteratus működött a Hippolitus-templomhoz kapcsolódva és belőle alakították ki a XIII. században a prépostságot. Hasonló folyamat játszódhatott le szerinte Znojmonban, mind Brnóban, ahol a Szent Péter archipresbiteratusból prépostság lett, I. Jan, L. 1999, *Die Rolle des Brünner Kollegiatsstiftes zur Zeit der Luxemburger*. In: Šmahel, F. (szerk.), *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13. – 16. Jahrhundert*. Praha, 223. (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 1.) A cseh szakirodalom az archipresbiternek a korai vártemplomok élén álló papokat tekinti, akik joghatóságot gyakoroltak a várkerületben álló templomok felett. Znojmo esetében véleményem szerint ezt a feladatot nem a bizonytalan létű nagymorva időkre helyezett templom papja gyakorolhatta, hanem a XI. században a Přemyslek új vára mellett álló templom (rotunda) papja lehetett az, aki archipresbiterként funkcionálhatott.

¹⁰⁴ 1221-ben I. Ottokar egy oklevele több egyházi előkelő mellett tanúként említi „Marquardus prepositus sancti Ipoliti” I. Friedrich, G. (szerk.) 1912, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II*. Prag: Comitia Regni Bohemiae, 205; ugyanezen uralkodó egy 1226-ban Znojmonban kiadott oklevele szintén a tanúk között említi „Wibertus prepositus sancti Ypoli” I. Uo., 288.

században komoly kapcsolatai voltak a dél-morva területeknek az osztrák Duna menti településekkel és ezek segítették Morvaországban a városiasodást.¹⁰⁵ Így sokkal valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a kereskedelmi és kulturális kapcsolatoknak volt köszönhető, hogy Znojmo és Sankt Pölten kapcsolatba került egymással és a Sankt Pölten-i ágostonos kanonokok prépostsága szerepet kapott a XIII. század elején az I. Ottokár Přemysl fejedelem támogatásával létrejött prépostság megszervezésében. A Hippolitus patrocínium tehát nem a IX. században a bizonytalan passauai térítés nyomán jelent meg a dél-morva területen, hanem a XI–XII. századi kapcsolatok eredményeként a XIII. század elején. Znojmban a IX. századi templom léte nem bizonyítható minden kétséget kizáróan, ennek összekapcsolása egy több évszázad múlva felbukkanó patrocíniummal pedig elfogadhatatlan. Nem lehet tehát analógiás bizonyítékként számba venni Zobor esetleges IX. századi gyökereinek igazolására a znojmoi Hippolitus templomtitulust.

Szent István uralkodása alatt, elsősorban 1030-ig, a rokoni kapcsolatoknak és a földrajzi közelségnek köszönhetően köztudottan jelentős hatást gyakorolt Magyarországon a Bajor Hercegség. Az egyházszervezésben is kimutatható, hogy a szomszédos bajor egyházi központok mindegyike összeköttetésbe került Magyarországgal. Salzburg esetében ugyan nem ismerünk konkrét adatot a XI. század elejéről, de az egyházi kapcsolatok meglétét bizonyítja, hogy Szent Istvánt és Gizellát bejegyezték az ottani Szent Péter bencés apátság necrologiumába.¹⁰⁶ Gellért csanádi püspök *Deliberatio* c. művét egy bizonyos Isingrimus nevű salzburgi szerzetesnek ajánlotta.¹⁰⁷ Regensburggal is bizonyítható az egyházi összeköttetés. Gizella királyné keresztet készíttetett édesanyjának a regensburgi Niedermünster-kolostorban lévő sírjára.¹⁰⁸ A Szent Emmerám monostor és Esztergom közötti szoros összeköttetést mutatja, hogy Regensburgból Anasztáz érsekhez érkezett a tudós Arnold szerzetes, aki Esztergomban bemutatta és megtanítottatta Szent Emmerám tiszteletére írt antifonáit.¹⁰⁹ A Duna mentén fekvő Nie-

¹⁰⁵ Měřinsky, Z. 1993, Problematik der Entstehung der südmährischen Städte und deren Beziehungen zum donauländischen Gebiet. In: Marsina, R. (szerk.), *Städte im Donaauraum*. Bratislava, 62.

¹⁰⁶ Forster, K. (szerk.) 1974, *Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg: Vollständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt; Herzberg-Fränkell, S. (szerk.) 1983, *Monumenta Germaniae Historica: Necrologia Germaniae II. Dioecesis Salisburgensis*. München, 46. (reprint)

¹⁰⁷ Karácsonyi, B. – Szegfű, L. (szerk.) 1999, *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclisiae episcopi supra hymnum trium puerorum*. Szeged: JATE Központi Könyvtár, 2.

¹⁰⁸ Kovács, É. 2000, Gizella királyné keresztjének feliratai és ikonográfiája. In: *Gizella királyné (985k.–1060)*. Veszprém: Művészetek Háza – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 160–163 (a továbbiakban Homonnai–Kosztá 2000).

¹⁰⁹ Pertz, G. H. 1849, *Monumenta Germaniae historica: Scriptores* IV. Hannover, 547; CFH: I, 308–309.

deraltaich bencés monostorával is élénk kapcsolatot ápolt a korai magyar egyház. Ennek a monostornak a szerzetese volt Szent Günter, akinek közbenjárására Gizella és István megalapította a bakonybéli bencés apátságot. Bakonybél és anyakolostora összefonódását mutatja, hogy a magyar monostor ugyanúgy a Szent Móric titulust viselte, mit Altaich.¹¹⁰ Az altaichi szerzetesek a későbbiekben is nagy figyelmet fordítottak Magyarországra, amely az *Annales Altahenses maiores* magyar vonatkozásaiból¹¹¹ kiderül. Salzburg, Regensburg és Altaich felsorolása után a X–XI. század fordulóján feltűnően hiányzik Passau említése. Ez különösen figyelemre méltó, mert Passau feküdt legközelebb a magyar területekhez, sőt az egyházmegyéje hosszan határos volt Magyarországgal. A Duna menti útnak köszönhetően Esztergomból könnyen elérhető volt Passau. Passau tradíciókkal rendelkezett a Kárpát-medencei térítésben már a IX. század elejétől fogva, amelyre a X. század második felében indult első magyar latin rítusú misszióban is építettek. A Bajor Hercegség regensburgi központjába, vagy az Altaichba igyekvőknek is át kellett menni Passaun. A passauai püspökség korai bekapcsolását a magyar misszióba jelzi a német uralkodónak 973-ban írt levele Piligrim püspökhöz.¹¹² A 970-es években Piligrim püspök ambícióinak köszönhetően Passau vezető szerepet is igényelt magának a magyar krisztianizációban. Kezdeti sikereit mutatja Piligrim püspöknek a pápához írt, de végül el nem küldött levelén¹¹³ túl Szent István protomártír tiszteletének erőteljes jelenléte a X. század utolsó harmadában Magyarországon. Minden bizonnyal Passau patrocíniuma hatásának, a passauai papok szerepének köszönhető az, hogy Géza fejedelem, majd később fia, István is Szent István protomártír nevét kapta a keresztségben¹¹⁴ és az esztergomi várhegyen épült első templomot neki szentelték.¹¹⁵

Az előzmények ismeretében joggal hiányolható Passau jelenléte a XI. század elején Magyarországon. Nehezen hihető el, hogy nem próbált Passau bekapcsolódni a Szent István-i egyházszervezésbe, és erre II. Henriktől, Szent Istvántól vagy Gizellától sem kapott volna ösztönzést. Passau és Magyarország XI. század eleji szoros kapcsolatát azonban sejteti, hogy Szent István halála után né-

¹¹⁰ Sörös, P. 1903, *A bakonybéli apátság története I. A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története VIII.* Budapest: Szent István Társulat, 11–20.

¹¹¹ CFH: I, 92–99; Stadtmüller, G. – Pfister, B. 1971, *Geschichte der Abtei Niederaltaich*. Augsburg: Kommissionsverlag Winfried Werk, 129–130.

¹¹² *Monumenta Germaniae Historica: Diplomatum regum et imperatorum Germaniae I.* Hannover, 1879, 586.

¹¹³ Marsina, R. 1971, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava: SAV, 41–43.

¹¹⁴ Pertz, G. H. (szerk.) 1841, *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores IV.* Hannover, 129; CFH: I, 16.

¹¹⁵ Horváth, I. – H. Kelemen, M. – Torma, I. 1979, *Komárom megye régészeti topográfiája* (= Magyarország régészeti topográfiája V). Budapest: Akadémiai Kiadó, 91–95.

hány évvel Gizella királyné, elhagyva az országot, Passauban telepedett le és a püspöki székvárosban lévő Niedernburg apácamonostor vezetője lett.¹¹⁶ Bizonyosan konkrét egyházalapításokban is kifejeződött Passau és Szent István környezetének az együttműködése. Ennek egyik eredménye véleményem szerint a zobori bencés apátság megalapítása. A Hippolitus patrocínium, amely nem volt különösebben elterjedve Bajorországban,¹¹⁷ sőt a regensburgi püspökség területén a középkorban nem is mutatható ki,¹¹⁸ bizonyosan St. Pöltenből került Zoborra. Az Ostmarkon átvezető egyik úton, a Traisma folyó gázlója mellett fekvő¹¹⁹ St. Pölten-i bencés apátságban tudtak a magyar térítésről, már az átutazóktól is információhoz jutottak róla. St. Pölten, mint püspöki magánkolostor, azonban önállóan nem dönthetett arról, hogy aktív szerepet vállal-e a Kárpát-medencében. A kezdeményező, a döntést meghozó, bizonyosan a kegyúr, a passauai püspök volt,

¹¹⁶ Boshof, E. 2000, A niedernburgi apácamonostor a X–XIII. században. In: Homonnai–Koszta 2000: 101–102; Uzsoki, A. 2000, Az első magyar királyné, Gizella sírja. In: Homonnai–Koszta 2000, 112–153. Niedernburg és a passauai püspökség kapcsolatánál ki kell emelni, hogy 976-ban II. Ottótól Pilgrim megkapta az apácamonostort, de az 1010-ben már újból birodalmi kolostorként szerepelt, l. Boshof 1994: 482.

¹¹⁷ Löwe 1937: 37.

¹¹⁸ B. Lehner, J. 1953, Die mittelalterlichen Kirchen-Patrozinien des Bistums Regensburg. In: *Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg* 94. Regensburg, 32–33.

¹¹⁹ St. Pölten-i bencés monostor eredendően egy római település maradványai mellett jött létre egy fontos római út átkelőhelyénél. Az egykori római út a koraközépkorban is fontos kereskedelmi és hadiút volt, l. Störmer 1989: 138–139. A XI. század első felében az Ostmark már kezdte kiheverni a magyar kalandozások okozta pusztításokat, előrehaladt az úthálózat reorganizálása. Magyarország felé már több útvonalat – a Duna északi és déli partján is haladt egy út és természetesen a vízi út is rendelkezésre állt – igénybe vehettek az utazók. A XI. század első felében ennek ellenére több esetben kimutatható, hogy a német uralkodók Magyarország felé vagy visszatérőben érintették St. Pöltent. Így 1043-ban III. Henrik visszatérőben a St. Pölten közelében fekvő Pöchlarnban tartózkodott. 1045-ben Székesfehérvárról visszafelé a St. Pöltenhez közeli Perschlingben adott ki oklevelet. 1058-ban IV. Henrik, miután megegyezett I. Andrással, visszatérőben szeptember 25-én a Dunától északra fekvő Trübensee-ben volt, október 1-én viszont a St. Pöltentől 10 km-re nyugatra fekvő Prinzerdorfban. Trübensee és Prinzerdorf között majd egy hétig tartott az út, amely azt mutatja, hogy IV. Henrik valahol hosszabban időzött. Elképzelhető, hogy ez St. Pölten volt. A Magyarországra utazó német uralkodók 1043-ban, 1045-ben és valószínűleg 1058-ban is érintették St. Pöltent. Ez pedig azt igazolja, hogy St. Pölten gyakran érintett települése volt a Regensburg és Magyarország között utazóknak a X–XI. század fordulóján. A német uralkodók Ostmarkon keresztül történő utazásaira a XI. század elején l. Hechberger, W. 2002, Der König in Passau. In: Erkens, F.-R. (szerk.), *Von sacerdotium und regnum: Festschrift für Egon Boshof zum 65. Geburtstag*. Köln–Wien: Böhlau, 120–123.

aki kijelölte, jóváhagyta, hogy egyházmegyéje keleti központja, a X. század végén a magyar határokhoz legközelebb eső bencés monostor bekapcsolódjon a Kárpát-medence nyugati részén az egyházszervezet kiépítésébe. Véleményem szerint a Szent Hippolitus tiszteletére szentelt zabori bencés apátság megalapítása a passauai püspökség magyarországi szerepvállalásának bizonyítéka. Ahogyan Bakonybél átvette alapító egyházának, Altaichnak Mauritius (Móric) titulását, úgy Zobor is megkapta St. Pölten Hippolitus patrocíniumát. A passauai püspökség Magyarországon ott szervezte meg az új monostort, ahol meghatározó volt a német befolyás. Nyitrától nem messze jelentős birtokokat kaptak azok a német eredetű lovagok, akik Istvánt fegyverrel segítették az ellene lázadó Koppány legyőzésében és ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy a fiatal uralkodó apja, Géza fejedelem örökébe lépjen.¹²⁰ A Zoborral szomszédos Nyitrán a XI. század elejétől igazolható Szent Emmerám patrocínium pedig megerősíti, hogy a Felvidék nyugati vidékén a bajor egyház intenzíven bekapcsolódott az egyházszervezet kiépítésébe, a német eredetű lovagok mellé bajor papok és szerzetesek is költöztek.

Zobor létrejöttének pontos idejét nem ismerjük. Bizonyos, hogy a monostor csak Gizella Magyarországra érkezését követően, 995 után jöhetett létre. Az alapítás megtörténtének felső határaként a II. Henrik császár halála (1024) és II. Konrád magyarországi hadjárata (1030) közötti idő kínálkozik. A német–magyar viszony változását mutatja, hogy Szent István király megakadályozta 1027-ben II. Konrád követének, Werner strasburgi püspöknek az átutazását az országon. A német követ csak nagy kerülővel tudott Konstantinápolyba utazni.¹²¹ A német–magyar kapcsolatok ellenségesessé válása így már nem tette lehetővé, hogy Bajorországból, nem messze a birodalom határától, bencés monostort alapítsanak Magyarországon. A számba jöhető három és fél évtizeden belül – 995 és 1024–1030 között – talán valamelyest pontosítani lehet Zobor megszervezését. St. Pölten XI. század eleji története további támpontot adhat Zobor létrejöttéhez.

A St. Pölten-i apátság a XI. század első felében átalakult társaskáptalanná, ezzel a bencéseket felváltották a világi papok, a kanonokok. Kézenfekvő, hogy Zobor csak akkor kaphatott szerzeteseket St. Pöltenből, amikor az még bencés monostor volt. St. Pölten patrocíniuma is megváltozott az átalakítás követke-

¹²⁰ A Koppány elleni győztes csatában részt vevő Hont és Pázmány jelentős birtokokat kapott a Felvidék Esztergommal átellenben fekvő területén Hont, Bars, Nyitra és Pozsony megyékben, l. Pauler 1984: I, 60; Kristó, Gy. 2000, Gizella királyné magyarországi kísérete. In: Homonnai–Kosztai 2000: 61–64.

¹²¹ Pertz, G. H. (szerk.), 1854, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* XI. Hannover, 267; CFH: III, 2666; Wolfram, H. 1992, Die Gesandtschaft Konrads II. nach Konstantinopel (1027–1029). In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 100, 163–165; Makk, F. 1996², *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged: Szege-di Nyomda, 63–64.

tében. Az egyház új védőszentje Szent Péter lett és ezzel Hippolitus másodpatrocíniummá vált, így a titulusváltás is megerősíti, hogy Zobor alapítása mindenképpen ez előtt történt. Sajnos St. Pölten átalakulásának pontos idejét nem tudjuk. A *St. Pölten-i necrologium*, amely már a kanonokok idejében készült, Berengár (1013–1045) és Egilbert (1045–1065) passauai püspököket nevezi *fundatores nostri*-nak,¹²² amely azt bizonyítja, hogy ők vezették be a kanonoki életformát. Az átalakítást III. Henrik is támogathatta, mert a káptalan a XI. közepén megkapta St. Pölten piacjogát.¹²³ A bencés monostor átalakítását minden bizonnyal már Berengár püspök megkezdte. Ezt mutatja, hogy a püspök három kápolnát a hozzájuk tartozó tizedekkel átadott St. Pöltennek.¹²⁴ A passauai magánmonostor átszervezéséből következik, hogy semmiképpen sem eshetett a zobori monostor alapítása Szent István uralkodásának második felére. Nyilvánvaló, hogy nem egy megszűnőfélben lévő, az átalakulás előtt álló monostor hoz létre Magyarországon egy újabb bencés közösséget. Zobor létrejöttét így mindenképpen Szent István uralkodásának első felére kell tennünk.

A Szent István alatt Magyarországon létrejött öt bencés férfi monostor alapítását nehéz pontosan megállapítani. Pannonhalma 996 táján vitathatatlanul az első. Zalavárt hamis alapítólevele szerint valószínűleg 1019-ben alapították. Bakonybél valamikor 1030 előtt, a német támadásokat megelőzően hozták létre, de mivel létrejöttében szerepet játszott az Altaich-hoz tartozó Günther remete, így az ő életének adatait is figyelembe tudjuk venni az alapítás idejének meghatározásánál. Ezek alapján Bakonybél kezdeteit valamikor az 1010-es évek második felénél korábbi időre nemigen helyezhetjük.¹²⁵ Pécsvárad hamis alapítólevele 1015-ös dátummal lett kiállítva, amely talán megőrizhette az alapítás egykori idejét, bár az alapítólevél záró része ennél esetleg jóval korábbra, Szent István koronázása elé, 997-re teszi a monostor létrejöttét.¹²⁶ Összességében Pécsváradot sem sorol-

¹²² Fuchs, A. F. (szerk.) 1983, *Monumenta Germaniae Historica: Necrologia Germaniae* V. Dioecesis Pataviensis. München, 500 (a továbbiakban: MGH NG); Schragl 1985: 22–24.

¹²³ Wodka 1959: 158–159, Uő 1964: 254–255.

¹²⁴ MGH NG: V, 50; Boshof 1992: 92 (319. reg.).

¹²⁵ Szent Günter 1005 végén mondott le birtokairól, Rómába zarándokolt és 1007-ben tette le a szerzetesi fogadalmát, tehát csak ezt követően látogathatott el remetéként Gizellához és Szent Istvánhoz. Günter életére l. Grundmann, Herbert 1963, *Deutsche Eremiten, Einsiedler und Klausner im Hochmittelalter* (10. – 12. Jahrhundert). *Archiv für Kulturgeschichte* 45, 73–77; Stadtmüller–Pfister 1971: 111–119; Pfeffer, K. 1971, *Der heilige Günter von Niederaltaich*. In: Schwaiger, G. (szerk.), *Bavaria Sancta II*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 103.

¹²⁶ DHA: I, 72–80; Györffy Gy. szerint az alapítólevélben megadott alapítási (997) és felszentelési dátum (1015) kétségbe vonható, és fenntartással számítható a korai monostorok közé, l. Györffy 1977: 187–188; Kristó Gy. viszont nem lát problémát az ok-

hatjuk a korai bencés apátságok közé, mert az 1015-ös alapítási dátum tűnik a legelfogadhatóbbnak.¹²⁷

A pannonthalmi alapítólevélben Szent István Pannonthalma alapításának kezdetét Géza fejedelem korára teszi¹²⁸ és megjegyzi, hogy ekkor még nem volt ezen a helyen kívül máshol az országban püspökség vagy apátság. Ez is megerősíti, hogy Zobor alapítására csak 996 után kerülhetett sor. Az oklevél kiadásának idején, 1001–1002-ben viszont már arra utalt, hogy több, tehát legalább kettő bencés apátság működött az országban.¹²⁹ A Szent István megszervezte bencés apátságok alapítását röviden érintve kitűnik, hogy Pannonthalma után egyedül Zobor tekinthető még korainak. A többi, úgy tűnik, hogy 1015 körül vagy azt követően hozták létre. A Zoerard-András és Benedek legendájának kronológiai utalásai is – mint fentebb érintettem – megerősítik Zobor koraiságát. Összegezve: a St. Pölteni bencés apátság X–XI. századi története, a többi magyar bencés monostor létrejöttének időpontja, a pannonthalmi alapítólevél azon utalása, hogy 1001–1002-ben már legalább két bencés apátság létezett az országban, valamint a Nyitra környéki szentéletű remetéről szóló legenda azt bizonyítja, hogy – Pannonthalma 996-os alapítását követően – 997 és 1001–1002 között Zoboron jött létre a második bencés monostor Magyarországon. Az alapításban a passai püspökség magánmonostora, a St. Pölteni bencés apátság vállalt szerepet. Vélhetően a Hippolitus-ereklyék mellett az első konvent szerzetesei is onnan érkezhettek. St. Pölten kizárólag a kegyúr tudtával, a passai püspök jóváhagyásával, sőt kezdeményezésére hozhatott létre Északnyugat-Magyarországon apátságot. A zobori alapításban tehát végeredményben Christian passai püspök (991–1013) szerepét kell látnunk.¹³⁰ Gizella Magyarországra kerülése után Szent István támogatása érdekében a passai egyházmegye is újra bekapcsolódott a magyar egyházszervezet kiépítésébe. Passau szerepe a magyar krisztianizációban nem csupán a 970-es évekre, Piligrim püspök idejére korlátozódik, hanem a többi bajor egyházi központhoz hasonlóan a X. század legvégén és a XI. század elején is hozzájárult Szent István és Gizella támogatásával a magyar egyházszervezet kiépítéséhez.

levél dátumsorában és elfogadja az 1015-ös alapítási évet, l. Kristó, Gy. 2000, Szent István pécsváradi okleveléről. In: Piti, F. – Szabados, Gy. (szerk.), „Magyarok eleiről”: *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 321.

¹²⁷ A korai bencés monostorok alapítására röviden l. Csóka 1980: 39–42.

¹²⁸ „...ab genitore nostro incepto” (DHA: I, 39).

¹²⁹ „...operis efficitia complere studui, necdum enim episcopatus et abbatiae preter ipsum locum in regno Ungarico site erant. Quod si, vos fideles, licuit mihi, quo volui loco, episcopatus et abbatias statuere, an non licuit cuipian loco, quod volui, ut facerem?” (DHA: I, 40).

¹³⁰ Mindezt megerősíti, hogy Christian folytatója volt Piligrim politikájának, de arról lemondott, hogy Passaut érsekséggé tegye, l. Boshof 1994: 480–481.